زانكؤى جيهان/هةوليَر

كؤليَذى زانستة كارطيَرِى و داراييةكان

بةشى ذميَريارى

ثيَشكةشكارى سمينار :د.كامةران محمد جامى

ضوارشةممة **3/1/2018**

كؤماری كوردستان)مهاباد (لة نيَوان ململانيَی ناوضةيی و نيَودةولَةتييدا (22ی كانونی دووةمی1946-17ی كانونی يةكةمی1946)

- کاریطەری جەنط و ململانێی هێزە رِکابەرەکان بۆ سەر ئێران :
- لەئەیلولی 1939جەنطی دووەمی جیهانی هەلَطیرسا و نزیکەی شەش سالَی خایاند 0جەنطەکە لەنێوان هەردوو بەرەی هاوثەیمانان)بەریتانیا و فەرِەنسا و یەکێتی سۆظیەت (لەلایەك و ولآتانی تەوەر)ئەلَمانیا و ئیتالَیا و یابان (لەلایەکی ترەوە بوو.
- تەنها سێ رِۆذ ثاش رِاطەیاندنی جەنط دەولَەتی ئێرانی بەسەرۆکایەتی رِەزا شا (1925-1941)بەیاننامەیەکی بلآو کردەوە کەتیایدا بێ لایەنی ولآتەکەی لەجەنط خستبووە رِوو .لەو کاتەشدا زلهێزەکان رِێزطرتنی خۆیان لەم بێ لایەنییەی ئێران رِاطەیاند.

- ئێران بووە بنکەو شوێنێکی وا کەدەیتوانی کار لەطۆرِانی ثارسەنطی هێز لەناوضەکە بکات 0ئەمەش لەسۆنطەی ضەند فاکتەرێکەوە دەهات، وەکو :
- دەوڵەمەندی خاکی ئێران بە نەوت 0
- دردۆنطی بەریتانییەکان لەبەرامبەر ئارەزووەکانی سۆظیەت لەفراوانخوازی و بەرذەوەندییەکانیان لەوێدا 0
- لێکنزیکبوونەوەی نێوان ئەڵمانیای نازی و ئێرانی ثەهلەوی لەیەکتری 0
- بەهێزی ثرِوثاطەندەی ئەڵمانەکان لەدذی هاوثەیمانان لەئێران 0
- هێرشی ئەڵمانەکان بۆسەر خاکی سۆظیەت لەهاوینی 1941و مەترسی لەکشانیان بۆ ناوضەکانی قەزوین، قەوقاز و ئێران و ناوضە نەوتییەکانی ئەوێ .
- سەرنەکەوتنی بزووتنەوەی مایسی 1941 لەعێراق و هانابردنی سەرکردەکانی بەرەو ئێران، ئەمانە بەریتانییەکانی طەیاندە ئەوەی کەوا ئێران بۆتە بنکەیەکی بەهێزی ثرِوثاطەندەکردن دذ بەبەریتانیا لەناوضەی رِۆذهەلآتی ناوەرِاست دا 0

- بەریتانیا و سۆظیەت ضەند جاریَك لەرِیَطەی یاداشتەوە ئیَرانیان ئاطادار کردەوە لەوەی کەوا ثیَویستە ئەلَمانەکان لەئیَران دوور بخاتەوە، بەلآم کەئیَران داواکانیانی رِەتکردەوە ئیتر هەردوو ولآت لە 25ئابی 1941 لەشکرکیَشییان کردە سەر ئیَران o
- هیَزەکانی سۆظیەت لەباکوور و هیَزە بەریتانییەکانیش لەهەردوو میحوەری)خانەقین، کرماشان، هەمەدان و قەزوین (لەلایەك و دووەمیشیان لەبەرەی موحەممەرە و دامەزراوە نەوتییەکان لەعەبادان دا o
- ئیَران بۆ سەر سیَ ناوضەی ثیَطەو دەسەلآت دابەش ببوو، باکوور سۆظیەتی و باشوور بەریتانی و ناوەرِاستیش کەداطیر نەکرابوو سەر بەدەسەلآتی مەلَبەند بوو oهەروەها داطیرکارییەکە بووە هۆی لەدەسەلآت کەوتنی رِەزاشا و هاتنی کورِەکەی بەناوی محمد رِەزا شا (1941-1979)بۆسەر کورسی دەسەلآت.
- لەئەنجامی داطیرکارییەکەدا، هەروەها کوردستانیش)رِۆذهەلآتی کوردستان (ناوضەکانی دابەش ببون بۆ سەر ناوضەی دەسەلآتی سۆظیەتی، ناوضەی دەسەلآتی بەریتانی و ناوضەی بیَ لایەن کەشاری مەهاباد و دەورو بەری دەطرتەوە و بەناو سەر بەمەلَبەند بوو، بەلآم زۆر لەطەورە بەرثرسانی ئیَران لەویَ کشانەوە.

ثةرةسةندنى بزاظى رِزطاريخوازى كورد لة رِؤذهةلاَتى كوردستاندا:

- داطيركردنى ئيَران لةلايةن زلهيَزةكان و كةوتنى رِةزاشا و هاتنى كورِةكةى بؤسةر كورسى دةسةلاَت، هيض ئامادةيةكى بؤ باشتر بوونى هةلومةرجى طشتى ئيَران بةدةستةوة نةدةدا 0هةر بؤيةشة سةرلةنوىَ زةمينةى جولاَنةوةى نةتةوايةتى لةنيَوان نةتةوةكانى ناوضةكة سةرى هةلَدايةوة.لةم رِووةوة خةباتى رِزطاريخوازى هةردوو نةتةوةى ئازةرى و كورد ثةرةسةندنى بةخؤوة بينى 0
- بةدامةزراندنى)كؤمةلَةى ذيانةوةى كورد (يان)ذ0ك (لةسالَى 1942و دةركةوتنى كةسايةتى)قازى محمد (و طؤرِانى)ذ0ك (بؤ)ثارتى ديموكراتى كوردستان-ئيَران (لة 16ى ئابى . 1945دواى ئةوةش هانا بردنى شؤرِشطيَرِانى باشورى كوردستان بةرِيَبةرايةتى مةلا مستةفاى بارزانى بؤ رِؤذهةلآتى كوردستان لةتشرينى يةكةمى 1945، خةباتى رِزطاريخوازى كوردى بةرةوثيَشضونيَكى طةورةو طرنطى بةخؤيةوة بينى 0طةورةترين دةرةنجامى ئةم رِابوونة نةتةوةييةش لةئيَران، بريتى بوو لةدامةزراندنى هةردوو كؤمارى)ئازةربايجان (لة 12ى كانوونى يةكةمى 1945و كؤمارى كوردستان لةمةهاباد لة 22ى كانوونى دووةمى 1946دا

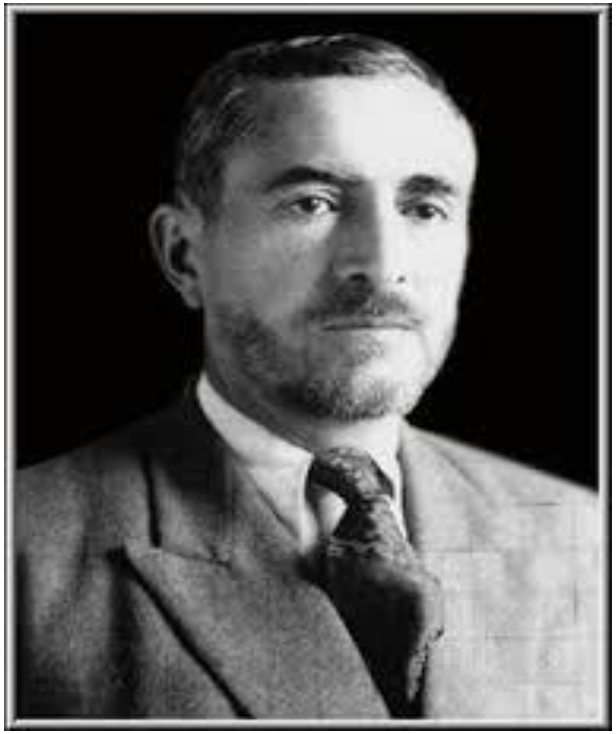

ئالاَی كؤماری كوردستان)مةهاباد(

ثرسی کورد لەدیثلۆماسیەتی ئێرانی -سۆظیەتی دا :1944-1946

- لەثێناو ئەمەی سەرەوە، کۆمثانیا نەوتییەکانی ئەمەریکی و بەریتانییەکان کەوتنە ضالاکی و هەولَی بەردەوام، بەتایبەتی لەسالَی 1944دا ,تاکو دەستکەوتی زیاتر لەبارەی بەدەستهێنانی جیاوکی نەوتیی بەدەست بهێنن
- ثێشوازیکردنی حکومەتی ئێرانی لەداواکارییەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا و ڕەتکردنەوەی داواکاری سۆظیەت لەبارەی ئەنجامدانی هەر دانوستانێك سەبارەت بەنەوت، سۆظێتەکانی دووضاری دڕدۆنطی زۆر کرد و ئەمەش ثالَی ثێوەنان تاکو زیاتر دەست بخەنە ناو کاروباری ناوەخۆی ئێرانەوە 0
- لەم ڕووەشەوە دووکارتی فشاری زۆر طرنطیان بەدەستەوە بوو کە بریتی بوون لە)کارتی کوردی (و)کارتی ئازەری(، واتە ثشتطیری بزاظی ڕزطاریخوازی ئەم دوو نەتەوەیە بکەن، تاکو بەم هۆیەوە فشار بخەنە سەر ئێران و بیانهێننە ذێر باری جیبەجێکردنی 0

هەولَەكانی كاربەدەستانی سۆظیەتی بۆ دەست خستنە ناو كاروباری ئیَران، لەرِیَطای خۆنزیككردنەوە لەكوردەكان و ثشتطیرییان لەبزاظی نیشتمانییان، بۆ سالَی 1941دەطەرِایەوە o ئەو كاتەی لەكۆتاییەكانی سالَی 1941بانطهیَشتی نزیكەی (30) سیی كەسایەتی كوردییان كرد و لە)باكۆ (كۆبوونەوە، بەلاَم تەحەفوزی خۆیان لەئەنجامدانی هەركاریَك كەوا باری ئاسایشی و هیَمنی ئیَران تیَك بدات، دەربرِی بوو oدیارە لەمەشیاندا لەطەلَ بەریتانییەكان هاو هەلَویَست بوو.

لەسایەی هەلومەرجی طشتی ئیَران و بوونی هیَزەكانی بیَطانە لەم ولاَتە كە دەرفەتی بۆ بووذانەوەی رِابوونی نەتەوەیی لەو ولاَتە رِەخساندبوو، كۆماری كوردستان لەبەرواری 22ی كانوونی دووەمی 1946 بەسەرۆكایەتی قازی محەممەد دامەزرا .

- لةسايةى هةلومةرجى طشتى ئيَران و بوونى هيَزةكانى بيَطانة لةم ولآتة كة دةرفةتى بؤ بووذانةوةى رِابوونى نةتةوةيى لةو ولآتة رِةخساندبوو، كؤمارى كوردستان لةبةروارى 22ى كانوونى دووةمى 1946 بةسةرؤكايةتى قازى محةممةد دامةزرا .

- ئەمەش لەڕاستیدا لەطەلَ ئامانجەکانی سۆظیەت یەکی نەدەطرتەوە ، ضونکە ئەوان دەیانویست بزاظی کوردی لەسایەی بزاظ و سیستەمی ئازەربایجاندا بمێنێتەوە و ئامادەنەبوون وەها بەخێرایی دەولَەتی کوردی دابمەزرێنن 0

- ڕاطەیاندنی کۆماری کوردستان لەکاتێکدابوو کەوا هاوکات بوو لەطەلَ ئەو ڕووداوانەی ثەیوەندییان بەثرسی کشانەوەی هێزەکانی بیطانە لەئێران هەبوو 0بەتایبەت کە ئەمەریکا و بەریتانیا ڕەزامەندییان لەسەر کشانەوەی هێزەکانیان لەئێران دەربڕی، بەلآم یەکێتی سۆظیەت کەوتە جموجۆلَ و ضالاکی سەبارەت بەیارمەتیدانی کۆماری کوردستان و کۆماری ئازەربایجان، وەکو کارتێکی فشار خستنە سەر حکومەتی ئێران، تاکو بضێتە ذێر باری داواکارییەکانی و بەرذەوەندییەکانی بۆ دابین بکات.

- تةمةنى كؤمارى كوردستان زؤر كورت بوو،ضونكة رِاستةوخؤ بةمةسةلةى جموجؤلَى ديثلؤماسيةتى ئيَران –سؤظيةتةوة ثةيوةست بوو 0هةولَةكانى ئيَران بؤ ئةوةى سكالآى خؤى ثيَشكةش بة ئةنجوومةنى ئاسايشى نيَودةولَةتى بكات لةدذى سؤظيةت،كةوا ئةمةريكييةكان رِؤليَكى بةرضاويان تيَدا بينى ، وةكو هةولَيَك بؤ دذايةتى ثيَطةى سؤظيةت لةناوضةكة، لةبةرذةوةندى سؤظيةتيدا هةلَسورِايةوة 0ئةوة بوو كة ئةنجوومةنى ئاسايش كيَشةكةى خستة ضوارضيَوةى كؤبونةوة و دانوستانى رِاستةوخؤى نيَوان حكومةتى ئيَرانى و دةسةلآتدارانى سؤظيةت .ئةمةش شتيَك بوو كاربةدةستانى سؤظيةت ئاواتيان بؤ دةخواست ،ضونكة ليَرةدا دةيانتوانى ئامانج و مةبةستةكانى خؤيان بثيَكن و مةرجةكانى خؤيان بةسةر ئيَراندا بسةثيَنن 0

- دانوستانەكانی نیَوان ئیَران و سؤظیەت بەرِیَوەضوون 0ئەوە بوو لە 4ی نیسانی 1946دا رِیَككەوتنیَك لەنیَوان شاندی ئیَرانی بەسەرؤكايەتی)قوام السلطنة(ی سەرؤك وەزیران و سؤظیەتدا واذؤ كرا، كەوا ناوەرِؤكەكەی ثەيوەندی هەبوو بە:
- مەسەلەی كشانەوەی هیَزەكانی سؤظیەتی لەئیَران.
- دامەزراندنی كؤمثانيايەكی نەوتی ئیَرانی -سؤظیەتی بؤ وەبەرهیَنانی نەوتی ناوضەكانی باكوور.
- لەطەلَ ئەوەی كەوا كیَشەی ئازەربايجان كیَشەیەكی ناوخؤيیە 0

ئەمەش تارِادەيەك لەبەرذەوەندی ئیَران بوو 0

- كشانةوةى هيَزةكانى سؤظيةت لة ئيَران لةئاياري 1946و دةستهةلَطرتنى لةثشتطيرى بزاظى رِزطاريخوازى كوردى و ئازةرى، لةرِاستيدا وةكو داطيرساندنى طلَؤثى سةوز وابوو بؤ دةسةلآتدارانى ئيَرانى تاكو لةرِيَى لةشكركيَشييةوة هيَرش بكةنة سةر هةردوو كؤمارةكة 0
- ئةوة بوو كؤمارى ئازةربايجان لة 12)ى كانوونى يةكةمى (1945و كؤمارى كوردستانيش لة 17)ى كانوونى يةكةمى (1946رِووخان .
- بةم شيَوةية ثرسى كورد لةثالَ ثرسى ئازةرى، وةكو دوو ئاميَرى دةست سياسةتى سؤظيةت وابوون لةثيَناو ثتةوكردنى ثيَطةى خؤيان لةطؤرِةثانى ململانييَى سياسى نيَودةولَةتيدا 0هةروةها ثةيوةندى كورد و سؤظيةت رِاستةوخؤ بةسترابؤوة بةو طؤرِانكارييةي)سياسى و سةربازى(يانةى كةلةبوارةكانى ململانيَى نيَودةولَةتيدا لةئارادابوون.

- شايانى باسة، لةو ماوةيةدا هةريةك لةئةمةريكا و بةريتانيا دذى كؤمارى كوردستان بوون، ضونكة لةلايةك لةبةرئةوةى ئةوان دذى زيادبوونى ثيَطة و دةسةلآتى سؤظيةت بوون لةناوضةكة و ئةو دوو كؤمارةشيان بةدةستكردى ئةوان دادةنا 0لةلايةكى تريشةوة بارودؤخةكةيان بةهؤكارى لاوازى و ثارضة ثارضةيى خاكى ئيَران و تيَكدانى ئاسايشى ولآتى توركيا و عيَراق و سورياى دراوسىَ دادةنا 0ئةمةش بةرذةوةندييةكانيانى لةناوضةكة دةخستة مةترسييةوة 0
- هةر بؤيةشة بةردةوام ثيَيان لةسةر ضوونةدةرةوةى لةشكرى سؤظيةتى لةخاكى ئيَران دادةطرت .لةم رِووةوة ياداشت و نارِةزايى نامةشيان ثيَشكةش بة سؤظيةت كردبوو .لةطةلَ ئةوةشدابوون ئيَران بةهيَز بكةن و ئاسايشى ناوةخؤى ثاريَزراو بيَ .واتة دةكرىَ بلَيَين كةوا بةرذةوةندى ئةو ولآتانةى دوايى لةطةلَ ئةو ثةرةسةندنة نيشتمانى و نةتةوايةتيانةدا يةكى نةدةطرتةوة كةلةنيَوان طةلانى ناوضةكةدا، لةوانةش طةلى كورد، لةئارادابوو.

- بەم شێوەیە، کۆماری کوردستان و پرسی کورد لە ڕۆژهەلآتی کوردستاندا، لەڕووی ضارەنووسەوە بەو پێشهات و ئالَوطۆڕە سیاسی و ئابووری و سەربازییانە بەستراوبۆوە کە لەمیانەی جموجۆلَی دیپلۆماسیەتی ئێرانی ــسۆظیەتی لەئارادابوون 0لەم ڕووەوە طەورەترین زیان بە بزاظی ڕزطاریخوازی کوردی لەکوردستان بەطشتی و لەڕۆژهەلآتی کوردستان بەتایبەتی کەوت.

SEYFİ QAZİ QAZİ MUHAMMED SADRİ QAZİ